

УДК 94:(477.73/74):355.332“1803”

*А. С. Ложешник***СТАРШИНА БУЗЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА
КІНЦЯ ХVІІІ — ПОЧАТКУ ХІХ ст.: ЗМІНА
ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОBOB'ЯЗКІВ, ЧИСЕЛЬНІСТЬ
ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД**

У даній статті розглядається національний і соціальний склад старшини і відображається еволюція їх функціональних обов'язків на різних етапах існування війська.

Ключові слова: Бузьке військо, поліетнічність, соціальний склад, функціональні обов'язки.

Останнім часом багато наукових робіт присвячено отаманам Південноукраїнських козацьких формувань. В них автори досліджують участь Чорноморського [1], Азовського [2], Катеринославського [3] військ у військових кампаніях того часу, їхній внесок у культурний розвиток Південної України та господарське освоєння краю. Але, на жаль, соціальний та національний склад старшини Бузького війська майже не розглядається, а якщо і висвітлюється, то досить побіжно [4]. Тому в цій статті ми дослідили кількісний склад старшини Бузького війська та його еволюцію за період існування війська.

Значним впливом у війську продовжували користуватися полкові осавули. Їхні функції під час військових походів повністю прирівнювались до функцій майора регулярної російської армії, який повинен був відповідати за «справність та чистоту цілого полку». Тобто головними обов'язками полкових осавулів було відання суто військовими справами козаків свого полку, а також їхнім спорядженням і озброєнням. Крім того, вони виконували доручення, пов'язанні з адміністративним управлінням даного полку. Подібними до обов'язків осавулів були обов'язки полкових хорунжих, але вони мали менш самостійний характер. Крім виконання військових обов'язків, полковий хорунжий брав участь і в адміністративному управлінні полком.

Своєрідність національного та соціального складу війська має декілька причин. По-перше, ще в 1796 р. імператриця Катерина II наказала князю Зубову перевести 3796 душ кріпаків,

куплених князем Потьомкіним у різних поміщиків, до козацького стану і наділити їх прикордонною землею по річці Дністер. Пізніше вони були представлені до офіційних нагород чинами за участь у бойових діях у зазначений період, їм відвели рангові дачі і нагородили заслуженими сумами грошей [5, арк. 294].

По-друге, в Бузькому козацькому війську існував досить вільний вступ на службу всіх бажаючих людей будь-якої національності. Цьому сприяла і практика комплектування війська «згори». Отже поліетнічність війська, особливо в перші роки його існування, була визначена джерелами його формування і поповнення.

Строкатість національного складу можна зустріти і пізніше. Серед бузької старшини з'являються представники шляхетства: малоросійського (Дорофей Васильєв, Гнат Родіонов, Федір Янчєков, Микита Ставицький, Григорій Колесніков, Данило Бутовський, Кирило Глоба, Микита Гардовий), польського (Дмитро Боленовий, Олексій Латка, Данило Грометин, Олексій Хмельницький, Федір Потєскі, Григорій Степанов, Іван Салтиновці), молдавського (Семен Попов, Степан Жекул, Євстафій Фурке, Гаврило Бахта, Андрій Коврин), російського дворянства (Спиридон Пузан), а також грузини (Петро Жеребо), угорці (Йосип Іванов), серби (Матвій Газда) та вихрещені турки (Микола Пдопов, Олександр Ясний) [6, арк. 190].

Бузьке військо формувалося за зразком Донського та Чорноморського козацьких військ. Тобто кількість чинів у кожному полку відповідала штатній чисельності даних військ, а саме: військовий отаман — 1, полкових осавулів — 5, сотників — 5, хорунжих — 5, квартирмейстер — 1, писар — 1, урядників і козаків — 483, всіх же чинів — 501 чоловік [5, арк. 210]. По кількості 3 полків комплект штаб- і обер-офіцерів у війську був визначений, крім військового отамана, наступним чином: полковників — 3, полкових осавулів — 15, сотників — 15, хорунжих — 15, квартирмейстерів — 3. До цього комплекту зараховувались насамперед достойні штаб- і обер-офіцери з наявних у війську і лише потім дообиралась відповідна кількість з достойних старшин того ж війська. Ті ж з чиновників, які не перебували на похідній службі, а також не здатні до стройової служби могли бути призначені лише для несення внутрішньої служби по війську.

На основі наказу військової колегії від 22 березня 1798 р. чини Бузького війська прирівнювались до табельних чинів російської регулярної армії: полковникам надавалися чини майорів, полковим осавулам — чини ротмістрів, хорунжим — чини корнетів, сотникам — чини поручиків, квартирмейстери прирівнювались до чинів квартирмейстерів регулярних військ [5, арк. 294].

На той час кількість нижчих чинів в полках складала: в першому полку 38, в другому — 48, в третьому — 55 осіб. Всього у війську налічувалася 141 особа, крім полкових писарів, які набирались на службу з офіцерських дітей після певної підготовки при Військовій канцелярії [7, арк. 297].

Для збереження у війську внутрішнього громадянського та господарського порядку була створена Військова колегія на чолі з військовим отаманом. До її складу входили 2 чиновники, обов'язково з штаб-офіцерських чинів, та 2 асесори за вибором. Перевибори складу Військової канцелярії відбувались через кожні 3 роки [5, арк. 300]. До штату військової канцелярії входив також прокурор, що перебував у відомстві губернського прокурора, та секретар. Платня членам Військової канцелярії призначалась наступним чином: чинам із штаб-офіцерів 300 рублів на рік, асесорам 250 рублів на рік, прокурору 250 рублів на рік, секретарю 200 рублів на рік [5, арк. 302]. Канцелярія перебувала на утримуванні козаків, тобто всі посади утримувались за рахунок землі. Військовий отаман отримував платню від казни. У 1804 р. штат канцелярії збільшився за рахунок: лікаря, учня лікаря, поліцмейстера, помічника поліцмейстера, земського комісара, помічника земського комісара та казначея.

У вирішенні військових справ канцелярія знаходилась у відомстві інспектора військ Кримської інспекції (згодом херсонського воєнного губернатора та командира 13-ї дивізії), у вирішенні цивільних — у відомстві губернського начальства, зокрема у губернатора. Брала участь у пошитті мундирів, зброї та іншого, скликала мешканців і за їх згодою розпоряджалася коштами [8, с. 601].

31 серпня 1803 р. штат Бузького війська збільшився на 10 урядників (5 старших і 5 молодших). Після цього полк кількісно збільшився до 578 чоловік, зокрема до його старшинського складу входили 1 полковник, 5 осавулів, 5 сотників, 5 хорун-

жих, 1 квартирмейстер, 1 полковий писар, 5 старших урядників та 5 молодших урядників [9, арк. 197].

Призначення офіційних чинів залежало від імператора, військового отамана і колезького інспектора, а у військовий час від генерала командуючого армією чи корпусом. Прийняття офіцерів по війську могло відбуватись лише на існуючі вакансії, щоб чини не перевищували встановленої кількості, по спільному поданню військового отамана та Військової канцелярії на ім'я імператора через херсонського воєнного губернатора, а під час війни через командуючого армією або корпусом військ, де перебували бузькі полки, за поданням похідного отамана або полковників. При поданні на призначення наступного чину враховувалось не лише старшинство, а й здатність до проходження служби та достоїнства, а під час війни відмінна хоробрість та розторопність, виявлені у битвах з ворогом. Проте, коли в поданні офіцерів до підвищення хтось із старших за погане несення служби, нездатності, або за інший який-небудь гріх бував обділений, тоді в тому ж поданні потрібно було доповісти, за що саме старшина був позбавлений підвищення [7, арк. 299].

Наприклад, з клопотанням щодо відновлення Бузького війська 1 серпня 1801 р. капітан Василь Хмельницький був направлений на чолі делегації (поручик Іван Салтиковський, сотники Федір Лінчевський, Євстахій Фурке та п'ятидесятник Ілля Маліновський) до Петербургу. А вже 8 липня 1803 р. Олександр I підписав указ про присвоєння йому звання військового старшини. Його помічникам — поручику І. Салтиковському та сотникам Ф. Лінчевському і Є. Фурке було пожалувано чини полкових осавулів. Але з посадою військового отамана, на яку так сподівався В. Хмельницький, цар розпорядився по-іншому. В той же день, 8 липня, на неї був призначений донський генерал-майор Іван Кузьмич Краснов. Призначення І. Краснова стало для В. Хмельницького цілковитою несподіванкою. Використавши незадоволення козаків заборгованістю попереднього кошового отамана В. П. Орлова, він призначив себе першим суддею Військової канцелярії, а майора Григорія Юраша — другим, полки очолили за його наказом Григорій Добченко, майор Микола Єлчаніков, капітан Гаврило Бахта, полковими осавулами були призначені осавули Іван Салтиковський, Федір Динчевський, Євстахій Фурка [10, с. 176–179].

Коли потрібно було відряджати на службу одночасно всі три полки, а офіцерів через перебування на різних посадах по внутрішній службі або через хворобу не вистачало, військовий отаман разом з Військовою канцелярією на свій розсуд призначали до полків зауряд-офіцерами здібних урядників та козаків, які заслуговували на довіру. Тих зауряд-офіцерів, які проявляли на цій посаді старанність та виправку, а також мужність у битвах з ворогом, призначали на вакантні посади хорунжих [7, арк. 423].

За час існування Бузького війська визначеного строку служби для отримання відставки встановлено так і не було. Всі чини могли йти у відставку лише з причини повної нездатності до проходження служби (старість, немічність, хворобу, важкі поранення, каліцтво). Відставка офіцерів подавалась на затвердження імператору через інспектора військ Кримської інспекції (згодом херсонського воєнного губернатора), а нижчі чини могли йти у відставку після безпристрасного розгляду подання військовим отаманом разом із Військовою канцелярією. Плата штаб та обер-офіцерів з дивізіями призначалася за останнім штатом гусарської армії полків, кожному за своїм чином.

Отже кількісний склад Бузького козацького війська від моменту його створення до 1803 р. перебував у прогресивному стані. Штат війська, сформований за прикладом Донського та Чорноморського, постійно збільшувався, змінювався і його національний склад, що стало наслідком своєрідного формування.

В цілому старшина Бузького козацького війська на чолі з кошовим отаманом у першій половині XIX ст. продовжувала залишатися однією з важливих ланок командного козацького формування. Але в той же час спостерігається все більш помітне втручання у військові справи російських чиновників та імператора. Козацька старшина, призначена чиновниками із Петербургу, нерідко діє за прямими вказівками. Поступово зникає традиційність козацько-старшинських чинів в українському війську, що тривалий час засвідчувало його самобутність та національне підґрунтя. Військова старшина, що протягом багатьох десятиліть виконувала головні функції щодо комплектування, внутрішньої організації, системи забезпечення і командування полками, поступово віддає ці повноваження російському командуванню.

Джерела та література

1. Потто В. Чепега и Головатый / В. Потто. — Санкт-Петербург, 1904; Фелицын Е., Щербина Ф. Кубанское казачество и его атаманы. / Фелицын Е., Щербина Ф. — Москва, 2008; Короленко П. П. Черноморцы / П. Короленко. — Санкт-Петербург, 1874; Бачинський А. Д., Бачинська О. А. Козацтво на Півдні України 1775–1869 / Бачинський А. Д., Бачинська О. А. — Одеса, 1995; Шиян Р. Чорноморське військо вірних козаків в останній чверті XVIII ст. / Р. Шиян. — Запоріжжя, 1996.
2. Гладкий В. О. Осип Михайлович Гладкий — кошевой атаман Задунайской Сечи. 1789–1866 / В. О. Гладкий // Русская старина. — 1881. — № 2. — С. 381–396; Короленко П. П. Азовцы / П. Короленко. // Киевская старина. — 1891. — № 7. — С. 53–74; № 9. — С. 171–194; Маленко Л. М. Азовське козацьке військо (1828–1866) / Маленко Л. М. — Запоріжжя, 2000.
3. Смирный Н. Ф. Жизнь и подвиги графа Матвея Ивановича Платова / Н. Ф. Смирный. Ч. 1–2. — Москва, 1821; Малышев В. Н. Генерал от кавалерии граф Матвей Иванович Платов / В. Малышев — Санкт-Петербург, 1904; Сапожников А. И. Атаман Платов: Проблемы историографии / А. И. Сапожников // Экономические и социально-политические проблемы отечественной истории: Сборник научных трудов. — Москва; Санкт-Петербург, 1992.
4. Глинка В. М., Помарнацкий А. В. Военная галерея Зимнего дворца / В. М. Глинка, А. В. Помарнацкий. — Ленинград, 1974; Дружинина Е. И. Северное Причерноморье. 1775–1800 гг. / Дружинина Е. И. — Москва, 1959; Хиони И. А. Бугские казаки и их борьба против феодально-крепостнического гнета (последняя четверть XVIII — первая четверть XIX вв.) / И. А. Хиони. — Одесса, 1973; Хиони И. А. До історії заселення Побужжя: Бузьке козацьке військо 1769–1817 рр. / І. Хионі // Український історичний журнал. — 1965. — № 8; Хионі І. А. Нові матеріали до історії Бузького козацького війська / І. О. Хионі // Український історичний журнал. — 1966. — № 1.
5. РДВІА. — Ф. 846. — Оп. 16. — Спр. 351.
6. РДВІА. — Ф. 490. — Оп. 1. — Спр. 618.
7. РДВІА. — Ф. 846. — Оп. 16. — Спр. 341.
8. Лобачевский В. Бугское казачество и военные поселения / В. Лобачевский // Киевская старина. — Киев, 1887. — Т. 19.
9. РДВІА. — Ф. 846. — Оп. 16. — Спр. 34.
10. Хиони И. А. Бугские казаки и их борьба против феодально-крепостнического гнета (последняя четверть XVIII — первая четверть XIX вв.) / И. А. Хиони. — Одесса, 1973.

Анотації

Ложешник А. С. Старшина Бугського козацького війська кінця XVIII — початку XIX в.: изменение функциональных обязанностей, численность и национальный состав.

В данной статье рассматривается национальный и социальный состав старшины и отображается эволюция их функциональных обязанностей на разных этапах существования войска.

Ключевые слова: Бугское войско, полиэтничность, социальный состав, функциональные обязанности.

Lozheshnik A. S. Master Sergeant of Bug Cossack army of XVIII–XIX centuries: changes in functional duties, quantity and national composition.

In this article national and social composition of master sergeant is examined and the evolution of their functional duties is represented on the different stages of the army existence.

Key words: Bug army, polyethnicity, social structure, functional duties.

Надійшла до редакції 12 вересня 2013 р.

УДК 94:329.272-05(477.74)

Є. П. Назарова

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКІ ОСЕРЕДКИ
ПАРТІЇ КАДЕТІВ НА ПОЧАТКУ XX ст.:
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Описано особливості становлення південноукраїнських організацій КДП на початку XX ст. Охарактеризовано основні напрямки і форми їх роботи в регіоні. Проаналізовано участь місцевих організацій КДП у виборах Державних Дум Російської імперії.

Ключові слова: політична партія, революція, вибори, опозиція.

Органічною складовою програм більшості сучасних українських партій є політичні настанови, які традиційно пов'язуються з ліберальною ідеологією, як-то ідея вільного ринку, мінімалізація державного втручання в життя суспільства тощо. Ще на початку XX ст. ліберальні ідеї знайшли своїх прихильників на теренах українських земель. На Наддніпрянщині, яка в зазначений період перебувала під владою Російської імперії,

діяли як українські, так загальноімперські сили ліберального спрямування. Однією з найбільш впливових у загальноукраїнському і загальноімперському масштабі ліберальною партією початку XX ст. була Конституційно-демократична партія (далі — КДП). Представники кадетів розгорнули досить активну роботу на Півдні України, найбільш строкатому в етнічному сенсі українському регіоні. Звернення до досвіду діяльності осередків названої політичної сили на регіональному рівні дає нам можливість відстежити основні тенденції розвитку місцевих осередків партії кадетів, тому ми поставили своєю метою проаналізувати політичну діяльність КДП у південноукраїнському регіоні на початку XX ст.

Слід зазначити, що історія партії кадетів вже давно привертає увагу вітчизняних дослідників, проте діяльність цієї політичної сили на регіональному рівні, зокрема на Півдні України, на початку XX ст. є недостатньо дослідженою у сучасній українській історіографії. Окремі аспекти зазначеної проблеми знайшли відображення у спеціальних дослідженнях з історії партії. Особливості діяльності кадетів на українських теренах висвітлюються в публікації О. Старинця [1] та в монографії С. Донченко [2], присвяченій ліберальним партіям України початку XX ст. Названа проблема висвітлювалася в узагальнювальних студіях з історії політичних партій України початку XX ст., зокрема у роботах А. Павка [3; 4]. Ф. і Г. Турченко, досліджуючи націотворчі і модернізаційні процеси на Півдні України першої чверті XX ст., звертають увагу на вплив на них не лише українських, а й загальноімперських політичних сил, у т. ч. кадетів [5]. Аналізуючи становлення політичних партій у Таврійській губернії початку XX ст., В. Корольов характеризує дії місцевих осередків КДП [6–8]. О. Кульчицька, охарактеризувавши основні тенденції розвитку громадських організацій і політичних партій на Херсонщині на початку XX ст., також звертає увагу на діяльність конституційних демократів у цій губернії [9]. Спираючись на матеріали Державного архіву Російської Федерації, С. Іваницька проаналізувала діяльність катеринославських кадетів в період революції 1905–1907 рр. [10]. Отже, як бачимо, на сьогодні у вітчизняній історіографії відсутні спеціальні дослідження з історії діяльності КДП у південноукраїнському регіоні.